

Norske tannleger i tysk krigsfangenskap 1943–1945

Av tannlege Leidulf Hafsmo

Blant norske offiserer som ble arrestert under andre verdenskrig fantes ca. 50 tannleger som hadde krigsskole forut for tannlegestudiene og som ble arrestert i egenskap av å være offiserer den 16. august 1943. En liten del av denne historien kommer her: Fortellingen om norske tannleger som ble internert i Polen og Tyskland mellom 1943 og 1945.

Under okkupasjonen kom norske offiserer med i det stadig økende motstandsarbeidet, og Reichskommisær i Norge, Joseph Terboven, forlangte at de skulle arresteres, visstnok av Gestapo. Imidlertid forlangte den tyske øverstkommanderende i Norge, general Nikolaus von Falkenhorst, at arrestasjonen av de norske offiserene skulle skje ved den tyske Wehrmacht. Han ønsket ikke at dette skulle bli en sak for Gestapo, og generalen fikk sin vilje. Det ble utarbeidet en plan, «Operation Sonnenblume», som ble iverksatt høsten 1943 og som førte

til at ca. 1 100 norske offiserer ble arrestert i sine hjem den 16. august 1943. Det gjaldt alle norske offiserer som enten var tjenestegjørende ved krigsutbruddet eller som tidligere hadde offisersutdannelse. Etter første verdenskrig var det ikke så rent få tannleger som hadde startet sin utdannelse med krigsskole, for siden å gå over til odontologien. I 1943 var således ca. 50 norske tannleger krigsskoleutdannet og altså kvalifisert for arrestasjon. Jacob Ramm skriver i «Den norske tannlegeforening 75 år» (utg. 1959), side 114: «Den 16. august 1943 ble en rekke av landets offiserer fengslet, derav ca. 50 tannleger. En del av disse ble etter hvert frigitt på forskjellig grunnlag, men 17 tannleger ble sendt til Tyskland. Med Knut Gard, som i 1943 ble overført fra politisk fange til krigsfange, hadde vi således 18 tannleger i tysk krigsfangenskap».

Dette er alt som nevnes i norsk tannlegehistorie om disse kollegene, og det har falt i min lodd å prøve å finne ut mer om deres nesten toårige skjebne

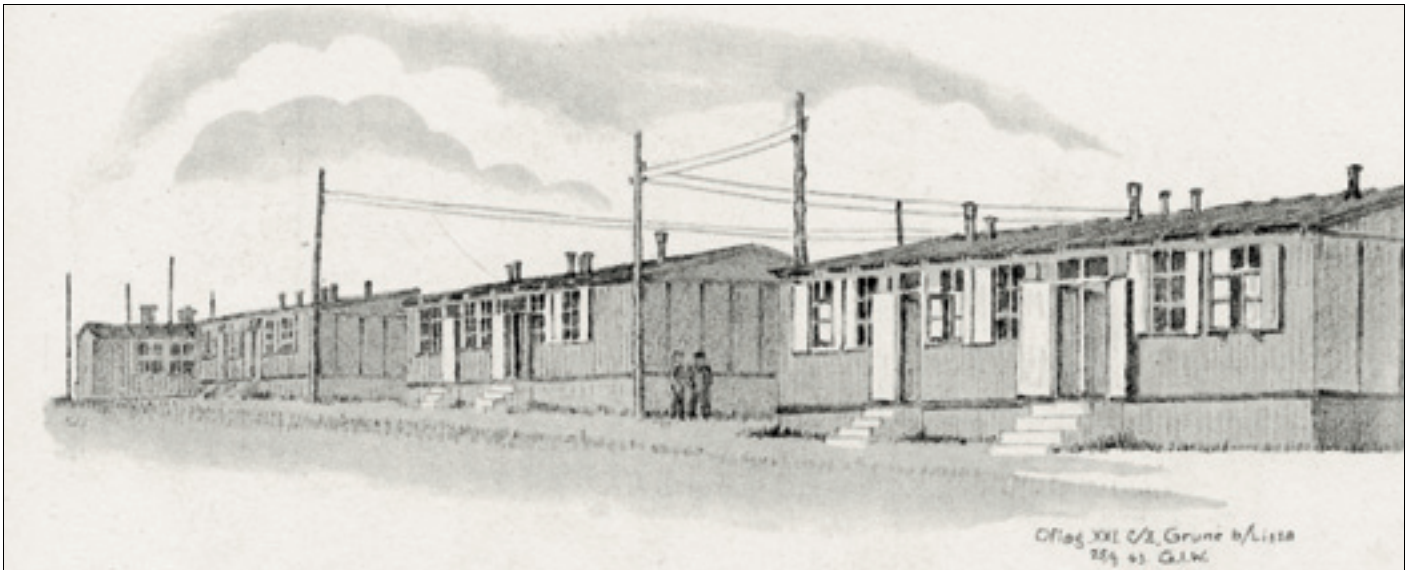
i tysk krigsfangenskap. Mine kilder har vært en bok som kom ut i 1950, med tillegg i 1952, og som forteller mer om dette krigsfangeoppholdet, og en dagbok ført av kollega Sverre Røine, som var en av de fengslede offiserer og tannleger. Dagboken er velvilligst stilt til disposisjon av Sverre Røines sønn, kollega Jan H. Røine. Likedan har jeg støttet meg til min far løytnant Olaf Hafsmos dagbøker fra dette samme oppholdet. Han var yrkesoffiser og fengslet som sådan, og jeg minnes arrestasjonen hjemme som var den i går.

Navnene på de 18 offiserer og tannleger som ble arrestert i egenskap av offiserer og sendt til fangeleire i Polen og Tyskland 1943–45 er gjengitt i det følgende (se ramme). Først kommer fangenummeret som en kuriositet, deretter navn og grad, så forlegningssted i fangeleiren («Sem» og «Gym» og «Sy», noe som leseren vil få forklart senere) så utdannelsesår ved Krigsskolen og til sist tannlegeeksamen.

De fleste av dem, i alt 12 stykker, var

NORSKE TANNLEGER I TYSK KRIGSFANGENSKAP

458	Bjørnstad, Johannes	løytnant	Sem.	Krigsskolen 1923	Tannlegeeks. 1927
970	Brændefur, Ole	kaptein	Gym.	Krigsskolen 1925	Tannlegeeks. 1931
699	Braadvig, John	kaptein	Sem.	Krigsskolen 1927	Tannlegeeks. 1925
1140	Braaten, Rolf	løytnant	Sem.	Krigsskolen 1929	Tannlegeeks. 1935
1274	Christiansen, Eugen	kaptein	Sem.	Krigsskolen 1916	Tannlegeeks. 1926
515	Dybsjord, Knut	kaptein	Sem.	Krigsskolen 1921	Tannlegeeks. 1928
267	Enger, Vagn Jul	kaptein	Sem.	Krigsskolen 1918	Tannlegeeks. 1931
695	Eriksen, Finn von Krogh	løytnant	Sem.	Krigsskolen 1931	Tannlegeeks. 1937
1655	Gard, Knut	kaptein	Sem.	Krigsskolen 1927	Tannlegeeks. 1934
932	Heyerdal, August	kaptein	Gym.	Krigsskolen 1924	Tannlegeeks. 1929
145	Holck, Paul Rynning	kaptein	Sem.	Krigsskolen 1920	Tannlegeeks. 1928
192	Ruus, Hans	løytnant	Sem.	U.off.skolen 1922	Tannlegeeks. 1932
706	Røine, Sverre	kaptein	Gym.	Krigsskolen 1918	Tannlegeeks. 1923
741	Sandvig, Steinar	kaptein	Sy.	Krigsskolen 1913	Tannlegeeks. 1917
817	Thingsaker, Hans	løytnant	Sem.	Krigsskolen 1916	Tannlegeeks. 1920
1013	Vagle, Bernhard	kaptein	Sem.	Krigsskolen 1920	Tannlegeeks. 1926
1499	Valen, Lars	kaptein	Gym.	Krigsskolen 1916	Tannlegeeks. 1931
1286	Wang, Eivind	løytnant	Sem.	Krigsskolen 1926	Tannlegeeks. 1929

Brakker i Grune (G.I. Willoch).

Gymnasium, Schildberg (E. Kulvik).

fra Oslo og Østfold-området. Videre var det én fra Arendal, én fra Stavanger, to fra Bergen, en fra Lillehammer og én fra Harstad.

Alle ble, sammen med de norske offiserer for øvrig, arrestert den 16. august 1943 og samlet i en venteleir på Hvalsmoen. Der fikk de beskjed om at de skulle transporteres til Tyskland for internering. Reisen fra Oslo gikk i to grupper, og første gruppe på ca. 650 norske offiserer dro med lastebåten «Isar» og tilbørlig eskorte den 7. september 1943. I denne første transporten var det 13 tannleger med. Disse dro via Swinemünde og Stettin rett til Schildberg i Polen (i dag heter byen Ostrzeszow) og der ble de innkvartert på et

gammelt presteseminar. (I juni samme år hadde Knut Gard blitt overført fra politisk fangenskap på Grini til krigsfangenskap i Wollstein og Schokkenleire. Derfra kom også han til Schildberg, slik at 14 kolleger var samlet der fra starten). Her i Schildberg ble lege- og tannlegetjenesten organisert på det dertil opprettede sykehuset som var etablert i et gammelt katolsk tuberkulosehjem, og som var en egen bygning med en liten luftgård litt utenfor sentrum av Schildberg. Tannlegekontoret, som var forholdsvis bra utstyrt, lå i andre etasje i sykehuset og i samme etasje hadde sjefen for tannlegetjenesten sitt rom. Sjef for tannlegetjenesten under krigsfangenskapet ble eldste offi-

ser blant tannlegene, Steinar Ucher-mann Sandvig (for øvrig sønn av den ikke ukjente tannlege Anders Sandvig som ga oss Maihaugen). Han hadde under et studieopphold i Berlin i 1925 perfektionert seg i tann- og munnkirurgi og var godt skodt på dette området. De andre tannlegene arbeidet to mann i skift.

Den andre transporten på ca. 350 norske offiserer dro fra Oslo seks dager senere, altså den 13. september 1943, med slaveskipet «Donau» på 9 000 tonn, en hollandsk lastebåt «Drechtidijk» og så norske «Leda» som støttefartøy, samt tre tyske jagere og 4–5 fly til enhver tid. I denne gruppen var det fire tannleger med. Denne siste gruppen kom ikke til Schildberg med en gang, men dro via Swinemünde og Stettin til en liten landsby som het Grune utenfor byen Lissa (Leszno) i Polen i påvente av å bli forenet med sine offisers- og tannlegekolleger i Schildberg. De ble liggende i en ussel brakkeleir på 20-manns rom og med kummerlige forhold. Her i Gruneleiren var det ikke etablert noen tannlegetjeneste. Etter tre måneder ble også offiserene her i Grune, deriblant våre fire kolleger, sendt etter til Schildberg hvor de ble innkvartert på byens gamle gymnas, og hvor de gikk inn i den allerede etablerte tannlegetjenesten. Nå var alle de norske offiserene, inkludert våre atten kolleger, samlet i Schildberg, som fikk betegnelsen Oflag XXI C, og som egentlig var tre adskilte forlegninger spredt rundt i byen (Oflag betyr Offizierslager). Dette

forklarer mine forkortelser i navnelisten som jeg har påpekt: «Sem» betyr det gamle presteseminaret, «Gym» byens gymnas og «Sy» betyr sykehuset. Slik ble disse 18 kollegene forlagt i Schildberg under krigsfangenskapet: 13 på det gamle presteseminaret, fire på byens gymnas og én på sykehuset, og de utførte tannlegetjeneste i tur og orden.

Det andre tannlegekontoret i leiren ble etablert i januar 1944 ser det ut til, i Gymnas nokså sentralt i byen, og dette kontoret var tatt i bruk for å betjene de offiserene som var kommet etter fra Grune noe senere enn hovedgruppen. Dette tannlegekontoret betjente så «Gruneforlegningen» som Gymnas også ble kalt. Forlegningene Gymnas og Seminar lå forholdsvis isolert fra hverandre, og ble drevet mer som separate enheter. Det ser altså ut til at tannlegekontoret ved sykehuset betjente Seminars ca. 700 offiserer/pasienter mens tannlegekontoret på Gymnas betjente denne forlegningens ca. 400. Med 18 tannleger til disposisjon for 1100 pasienter kan man trygt snakke om utmerket tannlegedekning, ca. 60 pasienter per tannlege! Det tekniske utstyret var bra om enn noe primitivt, og dette samt forbruksmateriell var stilt til rådighet av «vertskapet» ser det ut til. Det fins ingen ting som tyder på at slikt utstyr eller materiell var sendt fra Norge. Men så var da også behandlingen gratis! Man hadde et par tannteknikere i leiren, og disse ser også ut til å ha hatt arbeidsmuligheter der. Ihvertfall ble det laget en rekke proteser i denne tiden.

Det er ikke så mye dokumentasjon som finnes angående omfanget av behandlingene. Kollega Sverre Røine som arbeidet på tannlegekontoret ved Gymnas, har gitt noen glimt i sin dagbok, og jeg vil fortløpende gjengi hans innføringer i dagboken som refererer seg til tannlegetjenesten:

14. desember 1943:
Begynte praksis i form av undersøkelser i kantinen. Undersøkelser til jul. Deretter 14 dager på sykehuset. Assistent 2 dager før.

3. januar 1944:
Påbegynt undersøkelser etter nyttår.

11. juli 1944.
Har laget stifttann nr. 8 i dag.

Interiør fra Luckenwalde (S. Tysland).

1. august 1944:

Oversikt over tannbehandling til 1/8-44:

Sølv	347
Emalje	162
Rotbehandl.	11
Uttrekninger	58
Stifttenner	12
Tannrens	87
Sementer	27

Hertil undersøkelse og nødvendig hjelp ved tannkjøttlidelser på sykehuset.

Sølv 126, emalje 78, rotbehandl. 21, uttrekn. 23, sementer 9, tannrens 6, plus innsetting og rep.

(Forfatterens kommentar: Dette var utført av kollegene Røine, Heyerdal og Valen som bodde på Gymnas og vel betjente tannlegekontoret der).

5. september 1944:

Operasjon v/Sandvig på sykehuset.

18. oktober 1944:

Mistet all såpen fra kontoret.

20. oktober 1944:

Foredrag om tennene: Kollega Valen, innledning, ung videnskap, tannens bygning, sykdommer i tannen, gingiva, kjeve.

30. november 1944:

Undersøkte pasienter 433, sølvfyllinger 393, emalje 187, rotfyll. 14, uttrekn. 73, acolite 21, tannrens, cem innlegg 32. (Dette er nok sammendrag for året 1944 e. a.)

25. desember 1944:

Travelt før jul på kontoret. Pasient julaften middag og idag før frokost.

Her slutter kollega Røines notater. De tallene som er referert ovenfor av utførte arbeider, refererer seg nok til det tannlegekontoret som altså var etablert i Gymnas og drevet av kollegene Røine, Valen og Heyerdal. I tillegg kommer så det utførte arbeid på tannlegekontoret ved sykehuset, så for å få et tilnærmet bilde av arbeidsmengden totalt, må vi nok fordoble tallene ovenfor. Et 70-talls proteser for de mer aldrende «officers and gentlemen» hørte også til produksjonen.

På de seksten måneder offiserene var i Schildberg, tyder alt på at de aller fleste var innovent tannlegen, og at den behandlingen som var gjort omfattet alle disipliner. Tannlegedekningen var, som vi har sett, den beste som noe norsk samfunn har opplevd noensinne.

En kollega fikk reise hjem i juli 1944, så heretter var det 17 tannleger i leiren. Offiserene, blant dem disse våre kolleger, ble værende i Schildberg i Polen til januar 1945, da russerne begynte å presse på vestover. De norske offiserene forlot Schildberg 19. januar 1945 og ble tvunget ut på en 90 km marsj som det går frasagn om enda, og som man kan lese om i boken om krigsfangenskapet som jeg har nevnt. Etter dette fikk man endelig togtransport vestover, og havnet så i en enorm leir som het Luckenwalde som lå ca. 50 km.

sør for Berlin, og som var opprettet for 16 000 mann fra mange nasjoner og som bar betegnelsen Stalag III A. (Stalag betyr Stammlager og er en leir for menige og lavere grader av krigsfanger.)

Påny var de norske offiserene samlet i en ussel brakkeleir, og dette oppholdet kom til å vare ca. fire måneder helt til frigjøringen, og her fikk man orkesterplass til de siste langvarige luftangrep mot Berlin.

Selv her greide man å etablere tannlegetjenesten. Den norske avdelingen av leiren lå klemt mellom de franske og engelsk/kanadiske leirene. Til å begynne med fikk våre kolleger arbeide et par dager i uken på et tannlegekontor i den russiske leiren. Kontoret var avdelt ved hjelp av ulltepper, og på andre siden av disse lå syke og døende i hospetall. Det var en russisk tannlege som sto for driften mesteparten av uka. Det lyktes også å komme i kontakt med den egentlige sykeleiren der det var et velutstyrt tannlegekontor hvor det arbeidet franske, jugoslaviske og italienske tannleger, og hvor det også var en fransk tanntekniker. Her gjaldt det ingen pardon, her måtte pasientene betale, fortrinnsvis i form av sigaretter.

Dette resulterte i at de norske offiserene ble avkrevd en kontingent på to sigaretter per dag blant annet til kjøp av tannlegeutstyr for å etablere et eget tannlegekontor for nordmennene. Dette ble startet opp i leirens kjøkkenbrakke, og var ved fangetilværelsens slutt visstnok ganske godt utstyrt.

Den 22. april 1945 ble leiren befridd av russerne, og den norske general Otto Ruge ble av alle nasjoner valgt til å overta kommandoen over hele Stalag III A. Russerne ville sende de norske offiserene hjem gjennom Russland og over Murmansk, men det ble heldigvis forhindret. Etter en del vidervedigheter ble så de norske offiserene hentet av danske busser og fraktet til Århus der tre skip, nemlig «Melchior», «Cimbria» og «Holger Danske» fraktet dem videre til Norge. Kl. 0835 den 4. juni 1945 passerte skipene norskegrensen og kom til Oslo kl. 1430 samme dag. Nesten to års krigsfangenskap var over.

Det hører med til historien at de norske offiserene satte spor etter seg i Schildberg eller Ostrzeszow i Polen den tiden de var der. I det gamle rådhuset der er det i dag et museum, der en avdeling er viet til de norske offiserene som var der i 1943–45, og en gate

i byen bærer i dag navnet «Ulica Norweska», Norgesgaten. En av de norske offiserene komponerte i ettertid en marsj, «Ostrzezow-marsjen» og denne er i dag offisiell marsj for byen!

KILDER • Bakken, Munthe og Paus (red. Spensing). I tysk krigsfangenskap. Gyldendal; 1950.

Willoch, Herman: Krigsfangetegninger. Oslo: Norsk Lithografisk Officin AS; 1946.

Tillegg til ovenstående (navnefortegnelse): Øvre Smaalenene: Askim boktrykkeri; 1952.

Nichol, John & Rennell, Tony: The last escape, side 186 ff.

Hafsmo, Olaf, løytnant: Dagsboksopptegnelser 1943–45. I privat eie.

Røine, Sverre, kaptein/tannlege: Dagboksopptegnelser 1943–45. I privat eie.

Bergens Tidende 091096, del 2, side 33.

KRIGEN OG TANNLEGENE • Norske tannlegers innsats og skjebne i forbindelse med krigsårene 1940–45 er også omtalt i to tidligere sommerhefter. Se artikler av Torbjørn Guldseth i Tidende nr. 9, 1993, side 446–466 og Arnljot Gaare i Tidende nr. 9, 1995, side 482–484. (Red.anm.)